

Genade om niets gegeven

Geert Mortier

David Steindl-Rast

De bekende auteur David Steindl-Rast staat als benedictijner monnik en actief deelnemer aan de dialoog christendom-boeddhisme op het kruispunt van twee grote wijsheidstradities. In een opmerkelijk benadering definieerde hij genade als "datgene wat oprijst uit de stilte tussen twee gedachten". Dit is des te opmerkelijker omdat hij een bij uitstek Westerse ervaring als genade definieert vanuit een perspectief dat veel meer aan zen dan aan het christendom doet denken. Zijn ervaring en de stelligheid waarmee deze bescheiden monnik ze poneert, geeft evenwel aan dat genade een voorafgegeven staat is, een realiteit die wij letterlijk moeten ontdekken door die continue stroom van gedachten in die mate te verstillen dat wij één kunnen worden met de stilte die onder al onze gedachten en strevingen heen stroomt. Die stroom zullen wij ervaren als een levende rivier van genade. Want net als de zon altijd schijnt boven de somberste bewolking uit, zo is genade het onzichtbare fundament onder ons zijn.

De terreur van het continue denken

Op You Tube staat een bijzonder significant filmpje, afkomstig van het psychologiedepartement van een Amerikaanse universiteit. Twee ploegen van elk drie spelers spelen in de lifthall een potje basketbal. Het is de bedoeling je ploeggenoten zoveel mogelijk de bal door te geven terwijl de tegenstanders dat moeten beletten. Aan de toeschouwer wordt gevraagd het aantal keren te tellen dat de bal aan een speler (beide ploegen tellen mee) doorgegeven wordt. Het spel is een beetje mak en echt goede basketballers zijn het beslist niet. Ik tel 17 balwisselingen. Het blijken er 18 geweest te zijn maar voor ik me kan feliciteren met mijn oplettendheid, komt er een vraag op het scherm: "Have you seen the monkey?" (heb je de aap gezien?). Ik ben wel zeker, er was geen aap. Tot ik het filmpje opnieuw bekijk en inderdaad, een in zwart apenpak geklede volwassen man stapt ongehaast tussen de spelers door, keert nog eens op zijn stappen terug, om dan op zijn dooie gemak links uit beeld te verdwijnen. Hij is behoorlijk lang in beeld maar nee, ik heb hem niet gezien en ook collega's aan wie ik het filmpje toestuur, zeggen bij een eerste visie geen aap gezien te hebben.

Een onschuldig filmpje? Allerm minst. Het maakt duidelijk dat aandacht selectief en destructief is, dat wij de wereld beschouwen vanuit de mentale schema's die wij in het hoofd hebben en dat wij niet anders kunnen. Wat niet in dat schema past, bestaat niet. Met andere woorden: de wereld die je in je hoofd hebt, is de wereld die je ontmoet. Elk mentaal denkschema, elke voorstelling, elke a priori-structuur - hoe mooi, rijk, religieus ze ook mag zijn - houdt een selectie en dus een radicale beperking in. De gevolgen zijn evenwel desastreus. Wij zien niet wat er tegelijk ook te zien is. Onze aandacht is selectief: onze mentale activiteit onthoudt alleen die dingen die in onze mentale aannames passen. Anders dan de titel van het recentste boek van zenleraar Riens Ritskes: "Leer denken wat je wil denken" doet vermoeden, is het evenwel niet de bedoeling van de zenweg om het ene mentale schema te vervangen door een ander dat tot mee geluk, efficiëntie, doelgerichtheid - u wilt in naar geloven en behoefte - zou leiden. De zenoefening bestaat erin de aandacht minder selectief te maken waardoor die diffuser wordt en ook "ziet" wat er onder de mentale schema's stroomt en "hoorbaar" wordt in de stilte tussen de gedachtenstroom door. Dit is de echte "armoede van geest" (Mattheus 5, 3) die trouwens ook in andere wijsheidstradities bekend is. Ontroerend is bijvoorbeeld een verhaal uit de chassidische traditie waarin een pas gestorven oude, vrome jood zich bij God beklagt: "Abba, elke dag

van mijn leven heb ik het gebed gezegd waarin Gij belooft ons altijd te vergezellen waarheen het leven ons ook leidt. En inderdaad, toen het leven mij toelachte, hoorde ik twee paar stappen, die van U en die van mij. Maar toen ik door de dalen van ellende ging, toen hoorde ik maar één paar stappen, die van mij." Waarop God, enigszins bedroefd: "U vergist zich, oude vriend; de stappen die u hoorde, waren die van mij. Want ik droeg u bij uw doorgang door de dalen van ellende". De wereld die wij ervaren is de wereld zoals wij die als een verzameling van mentale schema's, van a-priori gedachten die wij continu met ons meedragen. In bovenstaand chassidisch verhaaltje was de genade het duidelijk aanwezig waar ze voor ons denken het minst aanwezig was: in tijden van lijden, van beproeving, van het niet-weten en het niet meer zien. Maar dan blijft de vraag: is de genade een a-priori dat ik al dan niet aan de werkelijkheid kan toekennen of bestaat ze los van elk priori en moet ik mijn gedachten laten verstillen om haar werkzaamheid te ervaren? Met andere woorden: wat is het bewijs van de genade of heeft het integendeel geen belang of er een bewijs voor is?

Genade om niets gegeven

Genade is uiteraard een begrip dat Westerse mensen meer vertrouwd is vanuit de christelijke traditie. Een van de bekendste hymnen die de genade bezingen is *Amazing Grace*, van de Engelse pastor John Newton (1725 - 1807), een slavenhandelaar die zich na een hevige storm op zee, bekeerde en later actief was als zielszorger op het Engelse platteland.

Amazing Grace

Het was genade die mijn hart leerde te vrezen,
en genade die mijn angst wegdeed;
hoe kostbaar verscheen deze genade
in het uur dat ik voor het eerst geloofde!

Veel gevaren, lasten en strikken
ben ik al doorgelopen;
het was de genade die mij veilig zover bracht,
en genade zal me naar huis leiden.

De Heer heeft me goeds beloofd,
zijn woord behoudt mijn hoop;
Hij zal mijn schild en beschermer zijn,
zo lang als het leven duurt.

Ja, als dit vlees en hart ophouden,
en het sterfelijke leven eindigt,
zal ik, in de sluier,
een leven vol vreugde bezitten.

De aarde zal smelten als sneeuw,
de zon stoppen met schijnen;
Maar God, die mij hier beneden riep,
zal altijd van mij zijn.

Deze hymne geeft genade aan als de onderliggende kwaliteit van leven en dood en zelfs van het leven na dit leven. Onthou bovendien dat deze genade zich volgens de auteur tegelijk manifesteerde met geloof en zonder dit geloof onmogelijk was geweest. Onze cynische tijd

heeft het helemaal gehad met dit soort ervaringen en weet ze nauwelijks te plaatsen. Is deze hymne een aandoenlijk, vertederend voorbeeld van een mensheid die nog veel kinderlijker en naïever was? Bijgeloof? Een uiting van collectieve verdwazing? U vindt beslist nog wel enkele on-verklaringen. Waar het mij evenwel om gaat, is de vraag of beide verklaringen – "alles is genade"/"er bestaat niet zoiets als genade" - allebei slechts a-priori-structuren zien waarmee wij de werkelijkheid benaderen en reduceren. En is de keuze tussen beide een uitsluitend subjectieve keuze die op geen enkele zekerheid gebaseerd is? Deze vragen zijn allerminst vrijblijvend. De existentiële antwoorden die elk van ons erop geeft, zullen ons leven totaal verschillend kleuren. Want uiteindelijk bevindt iedereen zich op een continuüm tussen enerzijds een autistische kijk op de werkelijkheid die alle dingen als los van elkaar en dus zonder betekenisverband ziet en aan de andere kant van het spectrum de mysticus voor wie zelfs elk stofje dat danst in het zonlicht, pulseert van zinvolheid en betekenis. Voor deze laatste is de werkelijkheid de uitdrukking van de totale genade, genade om niets gegeven, genade die door geen enkel gebed of prestatie of discipline of ethische verdienste af te dwingen is. En was deze "sola gratia" van Luther (enkel door de genade) niet het ultieme breekpunt dat de hele Reformatie op gang bracht en zo de geschiedenis van het Westen totaal veranderde?

Denk het niet-denken

Genade is geen term die je vaak in de zenliteratuur zult zien opduiken. Termen als "grote Geest", "Oorspronkelijk gezicht" enz. tonen een veel emotieuzere beschrijving van wat onder het rumoer van ons continue denken door stroomt. Vandaar dat zen altijd weer de aandacht zal terugbrengen naar de praktijk van zazen zelf en zich niet te buiten zal gaan aan gedachtelijke speculaties zonder ervaringsgrond. De zendiscipline heeft als geen-doel de geest te verstillen, een "arme van geest" te worden door de mentale a-priori's waarmee wij de wereld benaderen, tot rust te brengen. Dogen noemt dit het denken van het niet-denken, een niet-denken dat geen bedoeling heeft en geen winst beoogt. Geen bedoeling, geen winst (mushotoku). De zendiscipline keert onze blik naar binnen waardoor onbegrensde wijsheid kan oprijzen. DE weg daartoe is zazen. Of zoals Dogen het stelt in de Shobogenzo: *Dieper dan het zichtbare universum is de absolute geest van alle boeddha's en meesters enkel en alleen maar zazen. Zazen is de poort tot het boeddhisme.* Zenmeester Deshimaru zei het uiteraard eigentijdser: *"Als een TV-toestel niet goed afgestemd staat, zie je ook alleen maar schimmige beelden. Een goed afgestemd toestel resulteert in heldere en perfect waarneembare beelden. In dat opzicht is zazen het fijn afstellen van onze tijd. Het brengt ons in harmonie met het onbegrensde; het voert ons terug tot de ordening van het universum."*

Die ordening van het universum kan ik niet anders omschrijven dan als de werking van de genade, een voortdurende werking zonder voorafgaandelijke voorwaarden, zonder verdiensten achteraf. Vraag mij niet wat of wie, vraag me niet naar de zekerheid van het hoe en waarom. Ik heb alleen de stellige zekerheid dat mijn zenpraktijk me de niet-bewijzen aanreikt van de correctheid van het aanvoelen en de uitdrukking van de dichter van het Amazing Grace. Ook al heb ik niet zijn christelijk verklaringsmodel. Ook al kan ik weinig aan met begrippen als God. Maar dat doet er ook niet toe. Uiteindelijk nodigt zazen mij uit diezelfde sprong van het geloof te maken. En dan geeft het geen belang of ik in mijn leven die genade voel als een dagelijkse aanwezigheid of niet. Genade en het voelen van die genade zijn twee totaal verschillende dingen. Die genade te voelen is dubbelop maar in essentie niet eens noodzakelijk en op zichzelf reeds een gevolg van de werking van de genade. Die genade is de bestaansvoorwaarde voor mijn bestaan en ik kan enkel vanuit die absolute subjectiviteit met de dichter Guido Gezelle mee stamelen:

ik ben een blom
en bloeide vóór uw ogen,
geweldig zonnelicht,
dat, eeuwig onontaard,
mij, nietig schepselke,
in 't leven wil gedogen
en, na dit leven, mij
het eeuwig leven spaart.

Net zo min als de dichter heb ik ook maar één bewijs anders dan de absolute subjectiviteit van mijn aanvoelen of zoals het minder theoretisch klinkt: "je hebt alleen de zekerheid van je hart" waardoor je met Luther moet zeggen: "hier sta ik, ik kan niet anders".

Is dit het einde van het verhaal? Allerm minst. Een Boeddha zijn is een Boedda worden. Leven vanuit de genade – of noem het Grote Geest, Oorspronkelijk Gezicht of welke stamelende omschrijvingen ook - betekent dat ik handen en voeten moet geven aan die genade. En dat brengt ons terug tot de eerste gelofte van de bodhisatva: hoe talloos de levende wezens ook zijn, ik zal ze allen bevrijden. Dat is in essentie de praktijk waar de bekende koan: "Wat is mahayana?" naar verwijst. Dat is waar zelfs een eenvoudig gebed als "Wees gegroet, Maria, vol van genade" naar verwijst. Maar dat is een ander verhaal waarvoor hier helaas de ruimte ontbreekt.

Geert Mortier
